

PRILOG POZNAVANJU IREDENTISTIČKE DJELATNOSTI CARLA COMBIJA 50-TIH I 60-TIH GODINA XIX. STOLJEĆA

Petar STRČIĆ

dr., upravnik Arhiva Hrvatske akademije znanosti in umetnosti, 41000 Zagreb, Strossmayerov trg 2, YU
dott., direttore dell'Archivio dell'Accademia croata delle scienze e delle arti, Zagabria

POVZETEK

Med najpomembnejše Istrane novejšje zgodovine uvrščamo tudi Koprčana Carla Combija (1827 - 1884), publicista in politika, ki je s svojim življenjem in delom precej vplival na razvoj nacionalnega in posebno političnega življenja Istre. Ta pravnik je začel zelo zgodaj z bojem za združitev Istre in sosednjih krajev z apeninskimi deželami v enonacionalno italijansko državno skupnost. Menil je, da je Istra izključno in samo italijanska dežela, kjer vladajo in morajo vladati samo pripadniki italijanskega naroda. Pri tem je zanemarjal dejstvo, da v Istri v večini živi hrvaško in slovensko prebivalstvo, zanj pa je bilo le marginalna manjšina, prišleki, barbarska in amorfná skupina, ki ima možnost, da se civilizira, samo če se denacionalizira. Carlo Combi je širil svoja stališča živahno in neutrudno in tako je postal eden od glavnih rodovnih načelnikov in vodja organiziranega italijanskega iredentističnega gibanja, posebno tistega v Istri; bil je "vitez" in "apostol" italijanstva te dežele. O vsem tem je beseda v pričujočem članku - enem od redkih prispevkov hrvaške historiografije o fenomenu iredentizma sploh, še posebej o boljšem poznavanju Combijevega delovanja v 50-ih in 60-ih letih 19. stoletja.

Povijesne događaje u Evropi sve do druge polovine XIX. stoljeća nosi načelo narodnosti, dakle princip Evrope naroda protiv Evrope monarha; s tim principom znalo se i veoma oštro kretati u borbu protiv principa legitimiteta. Međudim, već u počecima druge polovine stoljeća u većini zemalja načelo narodnosti više nije idealno utemeljenje borbi; ono ulazi - kako je rekao Benedetto Croce - poslije 1870. godine u svijet utopija, o kojemu se više ne govori u ozbiljnom društvu i o kojemu se misli kao o nekome mladenačkom snu.¹ To načelo, međudim, još uvijek je na snazi u jugoslavenskim zemljama, ali u jednom dijelu političkog svijeta na Apeninskom poluotoku, a tako i u redovima vladajućega tankoga talijanaško-talijanskog sloja u Istri jednostavno se izrodilo u načelo šovinizma, ovdje pod imenom iredentizma. To

se može lijepo pratiti na primjeru djelatnosti Carla Combija u počecima treće četvrtine XIX. stoljeća.

Pedesete i šezdesete godine XIX. stoljeća razdoblje su kada vodeći intelektualni predstavnici talijanaško-talijanskog pokreta tadašnje austrijske (cislajtanijske) pokrajine Istre (s Kvarnerskim otocima) definitivno uobličavaju svoja nacionalistička razmišljanja; oslonjeni na negativna iskustva iz 1848/49 godine,² oni svoje težnje sve više usmjeravaju prema talijanskim iredentističkim nastojanjima, pa i u tolikoj mjeri da pojedini historičari kraj petoga i početak šestoga desetljeća - zbog političke i publicističke djelatnosti istarskih emigranata na Apeninskom poluotoku - smatraju najvažnijim poglavljem povijesti iredentizma.³ Među istarskim iredentistima apsolutno najistaknutije, prvo mjesto zauzima Carlo Combi (1827-1884), a u skladu s tim mjestom za njega postoji i znatan

1 B. Croce, Storia d'Europa nel secolo decimonono, Bari 1957, str. 336.

2 Usp., npr., Carlo De Franceschi, Memorie autobiografiche - Con Prefazione, Note e Appendici a cura del figlio Camillo. Estratto dal Archeografo Triestino VIII, ser. III, Trst 1926, i Uspomene, Pula-Rijeka 1989; Bernardo Benussi, Il '48 nell'Istria. Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, t. LXXXVIII, p. II, Venecija 1924, str. 481-522; G. Quarantotti, L'Istria nel 1848 alla luce di nuove testimonianze. U: La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848-1849, sv. 2, Videm 1949, str. 337-421; Matko Rojnić, Nacionalno pitanje u Istri 1848-1849. Historijski zbornik 2, Zagreb 1949, str. 77-114.

3 C. Schiffrer, Le origini dell'iredentismo triestino (1813-1860), Videm 1933. i 1978, na v.mj.; M. Bertoša, Istarsko vrijeme prošlo. Pula 1978, str. 51.

interes u talijanskoj historiografiji;⁴ međutim, osobito je zanimljivo da su mu slabu pažnju - do Miroslava Bertoše - pridavali hrvatski (i slovenski) historičari.⁵ Zbog toga ćemo u naznačenome razdoblju iredentizam u Istri i oko nje i pratiti preko njegove djelatnosti.

Taj Kopranin dobio je već u roditeljskom domu talijansku patriotsku potku koje se držao do kraja života; osobito je postala pothranjena praktičnim Combijevim ideološko-političkim sazrijevanjem u doba kada je bio parlamentarni poslanik u Beču i Kromjerižu 1848. godine, te u vrijeme njegova kasnijeg aktivnog djelovanja, kada je postao politički emigrant.⁶ Combi je studirao u Genovi, a u prvoj polovini 50-tih godina zaposlio se kao odvjetnički pripravnik u Trstu. Ovdje su ga snažno privukla Kandlerova marljiva istraživanja prošlosti Istre i susjednih krajeva, ali ona na Combija nisu djelovala kao znanstveni poticaj, već samo kao mogućnost upotrebe Kandlerovih rezultata za dokazivanje talijanstva tih područja, dakle, u tadašnjoj situaciji - u aktualne političke svrhe. U tom su razdoblju takva nastojanja dobila snažne poticaje u događajima koji su im prethodili: talijanaško-talijanski zastupnici Istre na svoj su zahtjev upućen Beču zadobili težak udarac 1848. godine službenim odgovorom neočekivanoga sadržaja od carsko-kraljevskog ministra Stadiona - da su Slaveni u Istri u nadmoćnoj većini;⁷ a još neočekivanije za njih bilo je javno, masovnije iskazivanje hrvatskoga nacionalnoga aktivnoga političkoga prisustva u samoj Istri.⁸ Stoga je trebala početi široka akcija "objašnjavanja" i domaćoj javnosti, a još više udaljenijim apeninskim centrima, da je Istra zaista talijanska zemlja.⁹ U prvome periodu neoapsolutizma osobito od 1849. do 1856. godine Combi se intenzivno bavi publicističkom aktivnošću koja kulminira u pokretanju glasila "*Porta Orientale. Strenna istriana*"; Combi je jasno precizirao svoju namjeru - predstaviti Istru "sestrinskim pokrajinama Italije s etnografskoga, zemljopisnog i povijesnog stajališta".¹⁰ Iako je taj zbornik veoma malen po

opsegu (gotovo minijaturan!), veoma je značajan po sadržaju, jer daje osnovicu tadašnjih i budućih istarskih iredentističkih stremljenja; izašao je iz štampe 1857. godine u Kopru, dakle u Istri, čije je značenje i simbolički označeno u naslovu Combijeva glasila: "*Porta Orientale*" ("Istočna vrata"); naravno, pri tome on misli na istočna vrata Italije. To nije bila Combijeva osobna ideja, jer ju je preuzeo od milanskoga političara i polihistora Cezara Correntija, koji je, ipak, još 1856. godine smatrao da Istra "još nema jasno izraženo nacionalno-političko obilježje".¹¹ Combijev almanah pojavio se, međutim, u pravo vrijeme - njegove ideje širit će od tada niz istarskih emigranata u apeninskim zemljama, od kojih su se neki direktno uključivali i u Garibaldijevu i savojsku vojsku.¹² Osim toga, od kraja tih 50-tih godina toj istarskoj talijanaško-talijanskoj emigraciji, ali i iredentistima iz Istre i susjedstva, pruža se mogućnost da objavljuje svoje poglede u uglednim glasilima na Apeninskom poluotoku.¹³ U tome otvaranju puteva na Apeninima naročito je zaslužan Tomaso Luciani,¹⁴ a među drugim osobito se isticao upravo Combi svojim priložima preplavljenim velikotalijanskim sadržajem i duhom.¹⁵ Istovremeno, Combi je (1858. in 1859.) objavio još dva sveska svojega glasila "*Porta Orientale*", te je potrebno istaknuti da je prilično svestrano zahvatio problematiku Istre iz raznih oblasti njezina života - s njenoga zemljopisnog, etnološkog, gospodarskog i kulturnog aspekta; naravno, svi sadržaji su komponirani u jasnome cilju: pokazati talijanskom ali i stranom svijetu kako je Istra zaista i samo talijanska zemlja.¹⁶ Iako je Pietro Kandler imao negativno mišljenje o sadržaju glasila "*Porta Orientale*", pa je čak i veoma podrugljivo isticao da se "mora smijati videći kako su dodavanjem vokala talijanizirana neka osobna slavenska ili slavenizirana imena",¹⁷ almanah je odigrao svoju presudnu ulogu, osobito u bržemu političkom mobiliziranju iredentističkih snaga u samoj Istri i informiranju javnosti u apeninskim zemljama.¹⁸ U naše ga

- 4 Usp., npr., B. Benussi, Carlo Combi nella storiografia istriana (nel centenario della sua nascita). Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, LXXXVII, 2, Venecija 1928, str. 615-635.
- 5 U nas je samo Miroslav Bertoša pridao veoma veliku znanstvenu pažnju djelu Carla Combija; usp. Bertošine radove: Istarsko, n. dj., str. 51-70, Pogledi Carla Combija na povijest Istre i etnički sastav njezina pučanstva, Časopis za suvremenu povijest, VI, 3, Zagreb 1974, str. 25-37, i Carlo Combi i njegovi pogledi na povijest Istre i etnički sastav njezina pučanstva, Pazinski memorijal 7, Pazin 1977, str. 179-201.
- 6 B. Benussi, Carlo Combi, n. dj., str. 617, 624 i dalje.
- 7 C. De Franceschi, Memorie, n. dj., str. 256-257.
- 8 Usp. lit u bilj. 2.
- 9 G. Quarantotto, Uomini e fatti del patriotismo istriano. Trst 1934, str. 47.
- 10 G. Quarantotti, Epistolario di Carlo Combi raccolto e annotato da Giovanni Quarantotti, Atti e memorie 7-8, Venecija 1960, str. 22.
- 11 M. Bertoša, Istarsko, n. dj., str. 53.
- 12 C. De Franceschi, L'attività dei comitati politici di Trieste e dell'Istria dal 1859 al 1866, Atti e memorie, n.s. I, Venecija 1949, str. 147-148.
- 13 G. Quarantotti, Uomini, n. dj., str. 154.
- 14 Edoardo Genzardi, Tomaso Luciani scrittore e patriota istriano. Atti e memorie 32 i 33, Poreč 1920-1921, str. 110. - Korespondenciju s T. Lucianijem usp. Miho Debeljuh, Rukopisi i ostala povijesna građa u Naučnoj biblioteci Pule, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 16, Pazin - Rijeka 1971, str. 293-352, i Rukopisna građa u Naučnoj biblioteci u Puli, isto, 17, 1972, str. 297-371, na v. mj.; Giovanni Quarantotti, Carteggio Caveletto- Luciani (1861-1866), Padova 1966.
- 15 M. Bertoša, Istarsko, n. dj., str. 55.
- 16 B. Benussi, Carlo Combi, n. dj., str. 618-619; G. Quarantotti, Uomini, n. dj., str. 59.
- 17 M. Bertoša, Istarsko, n. dj., str. 57.
- 18 Isto, str. 56.

vrijeme historiografija u Italiji proglašava čak i najboljim političko-rodoljubnim almanahom Risorgimenta.¹⁹

Naravno, to je sasvim netočna i pretjerana ocjena - osim ako se pod Risorgimentom ne misli na iredentizam, što je besmisleno. Combi je zaista veoma vješto komponirao sadržaj svojega zbornika, te je čak i austrijskom režimu duže trebalo da shvati što se zapravo krije pod tobožnjim nacionalnim interesom za Primorje. "Porta Orientale", međutim, jasno je zacrtala osnovne probleme, načela i metode iredentizma, ona je postavila i sudbonosno pitanje granica te načelo asimilacije kao jedini put za rješavanje istarskoga nacionalnog problema.²⁰ Pred opasnošću da mu policija ipak zabrani glasilo "Porta Orientale" - Carlo Combi sam je 1859. godine prestao s izdavanjem toga veoma snažnog i utjecajnog glasila istarskih iredentista.²¹

Za dalje animiranje talijanske javnosti u Italiji i inače je bila nedostatna Combijeva spisateljska i izdavačka aktivnost, a isto tako i ostala literarno-politička produkcija; trebalo je jasnije i čvršće ukazati na pravo Italije na Istru i susjedne krajeve,²² pa je 1860. godine došlo do zamisli da se izradi specijalni politički prikaz područja poznatoga tada pod imenom Austrijsko primorje.²³ No, već slijedeće godine izašao je iz štampe rad P. Valussija, koji je donekle zamijenio zamišljenu djelatnost.²⁴

Iako je bio pod prismotrom austrijskih organa režima te se sasvim dobro znalo za njegova iredentistička stajališta, Combi je iznenađujućih punih šest godina slobodno i aktivno djelovao u rodnome Kopru;²⁵ osobito je bio aktivan među mladima.²⁶ U međuvremenu (1859) Carlo Combi staje čak i na čelo udruženja "Comitato nazionale segreto per Trieste e l'Istria".²⁷ Naime, pojedinačni iredentistički povjerenici upravo su se u eri apsolutizma toliko umnožili da je bilo moguće stvaranje i više takvih komiteta, a jednom od takvih tajnih odbora rukovodio je Combi. Doduše, općenito se u talijanskoj historiografiji smatra da je najjača iredentistička ličnost toga istarskog vremena bio zapravo Antonio Madonizza (1806-1870);²⁸ no, Combi je zbog svoje velike erudicije, svoje znatne spisateljske, osobito izdavačke i plodne orga-

nizatorske aktivnosti, a nadalje zbog izvanrednih mobilizatorskih sposobnosti bio znatno prikladnija ličnost od Madonizze - iako je ovaj bio ugledniji a i stariji - da stane na čelo toga jakog istarsko - tršćanskog udruženja. Drugi veoma istaknuti iredentistički prvak bio je spomenuti Labinjanin Tomaso Luciani, koji je 1860. godine emigrirao na Apeninski poluotok, gdje je presudno utjecao na okupljanje iredentista i njihov brži prodor u tamošnja glasila,²⁹ te se aktivno uključio u venecijansko-istarski odbor iredentista.³⁰ Spomenuti i nespomenuti istarski iredentisti tada i slijedećih godina³¹ veoma su se aktivno angažirali oko jačanja i zbivanja svojih redova te afirmacije težnji i stremljenja sada već gotovo organiziranoga iredentističkog pokreta.

Osobiti podstrek tadašnjem plodnom Combijevu radu dalo je niz događaja na Apeninskom polutoku od 1859. do 1861. godine, kada je konačno realiziran prvi dio povijesnih nacionalnih težnji Talijana - osnivanje Kraljevine Italije, prve nacionalne državne zajednice. Međutim, živa Combijeva aktivnost konačno je postala zazorna austrijskoj policiji, tako da je 1866. godine i on morao napustiti zavičaj i emigrirati u Italiju.³² Odmah se pridružio Lucianiju te ušao u tamošnje iredentističke odbore, a istakao se veoma aktivnom publicističkom djelatnošću.³³ Štoviše, on se uskoro našao na čelu istarsko-tršćanskoga iredentističkoga pokreta, pa se decidirano utvrđuje: "Od 1860. do 1866., kad se malo prije rata sklonio u Firencu, Combi je s mnogo mudrosti i razboritosti vodio talijanski pokret u Istri i Trstu."³⁴ Iredentistički emigranti iz Istre i Trsta, pokušavaju tada i u praksi ostvariti svoje želje te ubrzano okruniti svoja višegodišnja protalijanska nastojanja, pa stupaju u vezu neposredno s talijanskim Ministarstvom rata; dali su vojne i topografske podatke kako bi se eventualno ostvarili planovi o napadu na Pulu,³⁵ a Combi 1866. godine osobno šalje podatke o austrijskoj snazi prema granici s Italijom.

Teškoće su, međutim, veoma velike, pa ima neuspjeha i u praktičnom radu; teška situacija nastala je osobito nakon poraza talijanske vojske kod Custozze pa mor-

19 G. Quarantotti, Uomini, n.dj., str. 62.

20 Usp. lit u prethodnim bilješkama.

21 C. De Franceschi, Uspomene, n.dj., str. 154 i 206

22 C. De Franceschi, L'attività, n.dj., str. 154.

23 Isto, str. 154.

24 Pacifico Valussi, Trieste e l'Istria e le loro ragioni nella questione italiana, Milano i Pariz 1861.

25 M. Bertoša, Istarsko, n.dj., str. 60.

26 De Franceschi, L'attività, n.dj., str. 202.

27 Carlo Combi, Schizzo autobiografico, Pagine Istriane, n.s. I, 1-2, Kopar 1922, str. 3; G. Quarantotti, Sviluppo storici dell'idea nazionale e unitaria a Trieste e in Istria. Atti e memorie, n.s. I, Venecija 1949, str. 138.

28 O Madonizzi usp. G. Quarantotti, Uomini, n.dj., str. 71-94; C. De Franceschi, L'attività, n.dj., str. 151.

29 E. Genzardi, Tomaso Luciani, n.dj.

30 C. De Franceschi, Uspomene, n.dj., str. 147.

31 Neki sudjeluju i u Garibaldijevim akcijama. (G. Cuscito- L.Galli, Parenzo, Padova 1976, str. 186).

32 C. Combi, Schizzo, n.dj., str. 4.

33 M. Bertoša, Istarsko, n.dj., str. 60-61.

34 C. De Franceschi, Uspomene, n.dj., str. 155.

35 C. De Franceschi, L'attività, n.dj., str. 206-207.

narice kod o.Visa 1866. godine. Dio iredentista bio je demoraliziran, ali je vitalni idealizam C. Combija ostao neuništiv; štoviše, spomenuti događaji i posljedice nisu deprimirajuće djelovali na toga zaista velikoga, neumornoga i sposobnog agitatora te promotora velikoitalijanskih ideja na istočnoj obali Jadrana. Dok su se drugi bili zabrinuli kako će se od tada moći odvijati borba za Istru,³⁶ svega sedam dana poslije viške katastrofe Kraljevine Italije, Combi već objavljuje svoj čuveni "Apello dagli istriani all'Italia"; snažno ohrabruje iredentiste, te - po tko zna koji put - opet istupa protiv Slavena, minorizira ih i tvrdi kako su Slaveni, zapravo, grupa od dvadesetak plemena; dio njih su Austrijanci doveli u Istru, pustu od ratova i kuge. Po Combiju, svako selo koje ima imalo razvijeniji gospodarski i kulturni život talijansko je, te je i sva civilizacija samo talijanska; on ističe da su Slaveni u Istri bez povijesti, tradicije, institucija te da sami izražavaju želju za talijanizacijom.³⁷ Dakle, prema Combiju, nema mjesta panici; rad treba nastaviti.

Ovdje se časa zadržimo na Combijevu odnosu prema Hrvatima i Slovencima Istre, koje on - jasno - ne imenuje tako; uključuje ih samo u svoja razmatranja kao Slavene, pod nazivom amorfnoga sadržaja. Naime, prema mišljenju E. Sestana³⁸ i M. Bertoše ipak je Combi zadržao ostatke romantičarskih predodžbi o Slavenima Istre; to mišljenje smatramo netočnim, utoliko više što na istome mjestu i sam Bertoša ispravno procjenjuje da je Combi Slavene ipak potcjenjivao i smatrao manje vrijednima. Točno je i to da ih nije smatrao trenutnim političkim protivnicima,³⁹ što oni zaista tada i nisu bili - ta to je 1866. godina, kada djelatnost Hrvata i Slovenaca Istre veoma slabo može doći do izražaja na bilo kojem polju, pa tako ni na najvidljivijem pokrajinskom punktu, u Istarskom saboru u Poreču.⁴⁰ Ali, točno je i Bertošino zapažanje da je Combi već 1862. god.⁴¹ naslućivao

moćnost slavenske opasnosti "za talijanske iredentističke planove, strahujući da bi političke okolnosti mogle 'istarske Slavene' od 'objekta' pretvoriti u 'subjekt' povijesti. A tada - 'jao nama'".⁴²

S time u bliskoj vezi su i dotadašnje Combijeve konstrukcije o etničkoj strukturi stanovništva Istre, na temelju kojih je stvarao znatan dio svojih zaključaka i širio ih dalje. I u ovome sve je, naravno, podredio iredentističkim ciljevima - on sustavno izbjegava spomenuti bilo kakvu hrvatsku prisutnost u Istri. Doduše, i austrijski statističari, naizmjenice, negiraju je (tvrdeći, npr., 1852. god. da u najvećem dijelu Istre i Kvarnerskih otoka žive Srbi),⁴³ ili je ipak spominju (1857).⁴⁴ Možda upravo i zato 1857. godine Combi piše kako u razdoblju mletačke kolonizacije Istre ovamo stižu slavenska plemena, među kojima - tvrdi Kopranin - postoje Slaveni, Morlaci, Dalmate i Srbo- Crnogorci.⁴⁵ Te iste (1857) godine drugi iredentista i Combijev suradnik Antonio Coiz suzio je taj broj "slavenskih" plemena samo na Slovence i Srbe.⁴⁶ Combi je to prihvatio,⁴⁷ pa je 1860. godine objavio i ovo: "Sada na malom prostoru ove pokrajine imamo dva plemena, talijansko i slavensko; prvo je gotovo potpuno kompaktno, civilizirano, ono gospodari čitavom obalom i svakim, pa i najmanjim, kulturnim središtem u unutrašnjosti; drugo pleme živi raštrkano po najskromnijim osamljenim seoskim kućicama, ono je različito, po porijeklu, po običajima, po jeziku, bez svoje povijesti, bez kulture. Broj Talijana, uključujući i one u Trstu, iznosi 160.000, a Slavena - pravih i talijaniziranih - ima 112.000",⁴⁸ a od toga je 79.000 Srba te 33.000 Slovenaca. Štoviše, Carlo Combi tvrdi da su čakavci u Istri postali miješanjem Slovenaca i Srba, a čakavski ikavci oko rijeke Mirne po njemu su prijelaz "od srpskog k talijanskom plemenu".⁴⁹

36 Naučna biblioteka Pula, Ruk, grada, kut. IV, sv. XVIII, br. 10, Giovanni Cattaro-Tomaso Luciani, Milano, 7.8.1866.

37 C. Combi, *Istria. Studj storici e politici*, Milano 1886, str. 223-225.

38 E. Sestan, *Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale*, Rim 1947, str. 82.

39 M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 62.

40 Usp. Bernardo Benussi, *Storia della Dieta del Nessuno. Atti e memorie*, XLVIII (1936-1937), Poreč 1938, posebno izdanje, i *La seconda Dieta provinciale dell'Istria* (25. sett. 1861-17 febr. 1867), Atti e memorie XIX, Trst 1871; Fran Barbalčić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine. Prema bilješkama iz "Naše Sloge"*. Zagreb 1952, Prvi istarski sabori (1861-1877). Rad JAZU 300, Zagreb 1954; Božo Milanović, *Biskup Dobrila i njegovo doba (1861-1882)*. U: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zbornik. Zagreb 1969, str. 351-402, i *Hrvatski narodni preporod u Istri*. Pazin, sv. 1, 1967, sv. 2, 1973.

41 C. Combi, *Istria*, n.dj., str. 191.

42 M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 62.

43 J. Hain, *Handbuch de Statistik des Österreichischen Kaiserstaates*, I-II, Beč 1952-53, prema Mirjani Gross, Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860. Zagreb 1985, str. 49.

44 Hugo Franz Brachelli, *Statistik der Österreichischen Monarchie*. Beč 1857, str. 65.

45 C. Combi, *Istria*, n.dj., str. 46-54.

46 A. Coiz, *L'Istria geografica. Porta Orientale 1*, Kopar 1857, str. 13, 23. Zanimljivo je da je baš tih godina (1858) Vuk Stefanović Karadžić preko ankete u ljubljanskim "Novicama" pokušavao nešto više saznati o "Srbima" u istarsko- kvarnerskom prostoru, što je izazvalo žestoko reagiranje dva Slovenca - Janeza Trdine, tada profesora u riječkoj gimnaziji, i Jakova Volčiča (Jakoba Volčiča), svećenika u Istri i najznačajnijega sakupljača hrvatskog narodnoga blaga Istre u 19. stoljeću. (Ive Jelenović, *Janez Trdina i otok Krk*. *Riječka revija*, XII, 6, Rijeka 1963, str. 375-384; Ljubica Klančić, *Jedna zaboravljena polemika s Vukom St. Karadžićem*, *Riječka revija*, XIII, 12, Rijeka 1964, str. 957-974; Mirjana Strčić, *Prilog osvjetljavanju odnosa između Vuka i Istre*. *Istria*, XXV, 5-6, Pula 1987, str. 128-136; usp. i Mirjana Gross, *Počeci*, n.dj., str. 390-391).

47 C. Combi, *Cenni storiografici sull'Istria. Porta orientale 3*, Trst 1859, str. 125.

48 C. Combi, *Istria*, n.dj., str. 152-153. Prijevod: M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 64-65.

49 M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 65.

Combijeva etnička dokazivanja nisu imala podloge ni u povijesti ni u tadašnjoj stvarnosti; on je bio vrstan političar i znao je da treba bilo kako minorizirati osnovnu narodnosnu masu - hrvatsku stvarnost Istre. Osobito mu je bilo stalo da apeninskom svijetu pokaže kako je to za talijansku stvar zapravo amorfnu masu bez ikakve opasnosti, koju će lako moći talijanizirati; nema, dakle, straha da bi se Italija na toj strani morala znatnije angažirati. Međutim, s isticanjem srpstva ima još nešto. Naime, nesumnjivo je da je Combiju bila poznata tadašnja uloga Srbije na Balkanskom poluotoku, te da je pomišljao i na opasnost od njezine pijemontske uloge na jugoslavenskim prostorima. Zbog toga je - u svome čuvenom članku o istočnoj granici Italije i njezinoj važnosti - još 1862. godine upozorio nato da ne samo što Italija bez Istre neće biti cjelovita već, štoviše, postoji mogućnost da "na dva koraka od riječice Soče gleda zastavu mlade Srbije kako se vije na Julijskim Alpama".⁵⁰ Naravno, time je taj iredentista i nehotice demantirao svoje tvrdnje o etničkom sastavu stanovništva Istre, te priznao kakvo je pravo - slavensko, dakle, hrvatsko i slovensko etničko stanje na prostorima i sve do Soče. Doduše, mogao je naći potvrde za te svoje "prosrpske" tvrdnje već i u mišljenju cara Napoleona III.⁵¹ te, kasnije, npr. 1873. godine, i u stajalištima nimalo pijemontskih ali zato veliko- srpskih krugova Srbije.⁵² Dakle, Combi se suprotstavlja onim mišljenjima iz vremena velikoga Risorgimenta - pa i Mazzinijevu stajalištu u jednome razdoblju - da bi možda bila čak i poželjna neka jugoslavenska država upravo pod vodstvom Srbije, jer bi ona mogla amortizirati njemačku i rusku opasnost na Balkanu. Ali, pri tome, Combi čvrsto ostaje na svojim stajalištima da talijanske granice moraju biti na Julijskim Alpama i na Kvarneru.⁵³

Carlo Combi postao je "vitez" i "apostol" talijanske Istre,⁵⁴ a niti jedan "talijanski javni radnik u Istri nije okičen s toliko epiteta" kao taj Koproanin.⁵⁵ Miroslav Bertoša s pravom konstatira: "Naglašavajući 'talijanstvo Istre' i 'nacionalne interese', te 'zamišljajući i opisujući istarsku povijest ne više zbog nje same i u obliku ograničene i bijedne pokrajinske povijesti, već kao dio - i to

ne posljednji i ne manje slavan - velike povijesti Italije', Combi se svojom politikantskom kombinatorikom nametnuo suvremenima i idućim naraštajima. Talijanska publicistika, novinstvo i verbalna propaganda u tijeku nacionalna sukoba na istarskom tlu svoju inspiraciju nalaze u kombijevskim egzaltacijama. Točno je ustvrdio Giovanni Quarantotto ocjenjujući Combijev utjecaj: 'I svi koji su se poslije njega s čisto nacionalnim namjerama bavili izučavanjem Istre moraju priznati da ih je on nadahnuo, ili da su vjerno slijedili njegove stope.'⁵⁶ (...) Carlo Combi jedan je od začetnika i borbenih stjegonoša neostvarenih težnji iredentizma u njegovoj agresivnoj fazi. Prihvaćena u to doba, njegova egzaltirana postavka da je za budućnost Italije neophodna čvrsta 'istočna granica' postala je s izvjesnim modifikacijama prihvatljivom za opravdavanje svakog agresivnog nastupanja prema hrvatskim, slovenskim i uopće južnoslavenskim krajevima i narodima - od iredentizma, preko fašizma do hladnoratovskih nastojanja. I do nedavno neutrnuta postizanja hranila su se njome'.⁵⁷ Sam Combi bio je izrazit, tvrd, uporan i vješt borac, ideolog i praktičar, koji - uz to - gotovo nikada nije kolebao duhom; stalno je bio uvjeren u ispravnost svoje iredentističke ideologije, politike i prakse, u to da su Hrvati i Slovenci samo došljaci u Istri, minoran Živalj u svemu, koji ima samo jednu šansu da se civilizira: da se denacionalizira. Otišao je, međutim, upravo u vrijeme (1884) kada je postalo očito da se duboko prevario u svojem mišljenju i očekivanjima - stubokom se promijenio odnos političkih snaga u samoj Istri i na Kvarnerskim otocima u korist većinskoga pučanstva. Combi je, međutim, ostavljao u nasljedje svojim iredentističkim suborcima u tankome talijanaško-talijanskom vladajućem sloju veoma uski izlaz - samo agresivnu upornost i oštru beskompromisnost u borbi protiv nacionalnih prava, protiv gospodarskih, političkih, kulturnih i prosvjetnih prava većine, dakle, hrvatskoga i slovenskog pučanstva pokrajine. Ali, otišao je i sa sigurnim uvjerenjem da se Italija i njezini nacionalni interesi ne mogu niti zamisliti bez posjedovanja njegove, dakle samo talijanske Istre.⁵⁸

50 C. Combi, *Istria*, n.dj., str. 111.

51 L. Kuntić, *Kvaternik i njegovo doba (1825-1871)*. U: Eugen Kvaternik, *Politički spisi. Rasprave, govori, članci, memorandumi, pisma*. Zagreb 1971, str. 31.

52 Istra je 1873. god. ucrtna kao srpska zemlja u "Istarsku etnografsku geografsku mapu Srba i srpskih (jugoslavenskih) zemalja u Turskoj i Austriji" autora Miloša St. Milojevića; kartu je u Beogradu izdao Kosta Atanaskov-Šumenković. Među ucrtanim grbovima nalazi se i grb "Istrije" - koza. (Arhiv Hrvatske, Zagreb, Kartografska zbirka, BV 60-78).

53 D. Šepić, *Talijanski iredentizam na Jadranu. Konstante i transformacije*. Časopis za suvremenu povijest, VII, 1, Zagreb 1975, str. 8.

54 G. Quarantotto, *Uomini*, n.dj., str. 60.

55 M. Bertoša, *Istarsko*, n.dj., str. 244; pregleđ takvih i sličnih mišljenja v. na str. 68-69.

56 Isto, str. 68.

57 Isto, str. 70.

58 C. Combi, *Istria*, n.dj., str. 191.

RIASSUNTO

Nella cerchia dei più importanti istriani della storia più recente va annoverato anche Carlo Combi (1827-1884), pubblicista e uomo politico di Capodistria, che con la sua vita e la sua opera ha influito in maniera considerevole sullo sviluppo della vita nazionale e politica dell'Istria. Giovane avvocato, aveva iniziato ben presto la lotta per l'unificazione dell'Istria e dei territori vicini con le terre appenniniche in un'unità nazionale e statale italiana. Considerava l'Istria una terra italiana, dove governavano e dovevano governare esclusivamente gli appartenenti al popolo italiano, trascurando il fatto che in Istria viveva una maggioranza composta da croati e sloveni. Questa popolazione era per lui una minoranza marginale che considerava parte di una torma amorfa e barbara di nuovi arrivati che - se voleva - aveva l'opportunità di civilizzarsi soltanto rinunciando alla propria nazionalità. Diffondendo abilmente ed instancabilmente i propri punti di vista, C. Combi divenne uno dei capi del movimento irredentista italiano, particolarmente in Istria, considerato "cavaliere" ed "apostolo" dell'italianità di questa terra. E' questo il tema dell'articolo, uno dei rari contributi della storiografia croata sul fenomeno dell'irredentismo in genere e dedicato in particolare a far meglio conoscere l'attività del Combi negli anni '50 e '60 del XIX secolo.

Slika št. 11: Ex voto Nicoloja, Corassaja in Viesolija, 1889, o. pl, 65 x 54 cm